

ПЪТ КЪМ УЧИТЕЛИТЕ

Който е живял или продължава да живее в Павликени, знае, че отколе вторник е пазарен ден. Кой и кога бе избрал или нарочил тъкмо през втория ден от седмицата към малкото селище, сгушено в равнината като синигерово гнездо, да се стичат каруци, хора, животни и всякаква стока – остава загадка на миналото. Населението от цялата околия всеки път приижда тъй неотменно, че тържището заприличва на панаир: разпъват шатри-стрелбища, въртележки и люлки дънят музика до небесата и тази гълчава залепва народа върху магнита на разкривените пъстри сергии. Ако пазарният ден улучи някакъв празник, трижди олелията се възвзема, разпускат душите и побягва от тялото всякакво бреме.

Такова сливане бе настанало на първи ноември две хиляди и петата година – в Деня на народните будители. Щом узнаха, че по този повод предлагаш да отидем в родния ми град, и трите ни деца (все ученици по средата на основния курс) изкрещяха: „Ще бъде страшно яко! Нали ще си купим нещо от пазара?“. „Ще си купите, отвърнах. – Ала преди туй нека ви покажа къде ни водеха моите учители, когато бях на вашата възраст.“

„Нямаш проблеми, тате“, викна тригласият хор и се кротна рано-рано под завивките вечерта срещу Деня на народните будители, за да избухне кристално неуморим и жилав още по тъмни зори – нетърпелив, тръпнещ в очакване на магията от предстоящата екскурзия.

Жена ми бе стегнала багажа отнапред и се натоварихме в семейното „Пежо“ завчас.

Измръзналият купол на нощта леко започваше да просветлява, а над прохода Витиня небето бе като коричка лед, която постепенно се разтапяше от Изток и лъчите на сгряващото слънце бавно се стичаха по зъберите на Стара планина. Есенното утро настъпваше сухо и безоблачно, листата на крайпътните дървета падаха отвесно и плавно, не им се искаше да се приземят, без да са си поиграли с вятъра...

Когато пътуваш от София за Павликени и си хванал по шосето за Варна, трийсетина километра преди Велико Търново трябва да завиеш вляво, за Добромирка. Вишовград е после. Бях наумил там да е първата ни спирка. Няколко километра по-напред, на един от многото завои, подминахме табелата с надпис „Историческо място“. Знаеха моите деца, че тук бе шетала четата на Стефан Караджа и Хаджи Димитър, бяха виждали паметника на Канлъ дере – страшното място, където през горещия юли на 1868-ма в люта битка с турците погиват млади български момчета, тръгнали да се бият за нещастната си страна. Онова, което не знаеха и непременно исках да научат, бе в селото.

– Тате, щом се казва Вишовград, защо е село?

Въпросът се повтаряше винаги, колчем минехме по изтърбушената настилка на шосето, което разполовяваше голямото село. Къщите тук са накацали по темето на най-красивия хълм сред гушливия Предбалкан. Остатъкът от асфалт, по който се движехме, зееше нетърпелив да ни глътне барабар с автомобила, ала край древното селище Вишовград спокоен, изоставен във величавата си забрава, кротуваше старият римски път. Не свърнахме по него, влязохме в училищния двор.

Едва си проправяхме път сред спластената пожълтяла трева, магарешки тръни, репейи и храсталаци, усукани с кукувича прежда и змийски провиснал бръшлян. Не ехтяха детски гласове, не се чуваше пиринченият зов на школския звънец. Изпод нозете ни изхвъркна прилеп и се заби в продънения сачак на училищната сграда. Старото училище във Вишовград по нищо не се различаваше от стотиците изоставени постройки в обезлюдените селца и градчета по всички краища на затихващата ни родина. Там, където преди сто и даже двеста години камъче по камъче, тухла по тухла упоритите ни предци бяха градили храмове за душите си, цареше тишината на забравата, а разрухата настъпваше по-тягостна от смърт и по-неотменима от природно бедствие. Кой Господ бе стоварил върху българския ни род тая орисия: през двайсет и първия век, в началото на Третото хилядолетие, пред очите на един народ училищата на

България зееха с избодени прозорци и врати, бавно се смаляваха и падаха ничком като върволица от самуилови войни.

– Тате, това също ли е килийно, както в Боженци?

– Не, дечица, туй е от по-ново време, ала пак е изоставено. За друго съм ви довел, погледнете насам.

В дъното на запуснатия двор бе разчистено, а до оградата се издигаше малък пантеон.

– Какво се е случило, тате?

– Тук са костите на убитите четници – отвърнах и сетне разказах историята от лятото 1868-ма година.

Щом надушили въстаниците на Стефан Караджа и Хаджи Димитър, турците пратили потеря. В землището на Вишовград първом се бият при Дълги дол. Най-кръвопролитната битка начева при Канлъ дере. Ордите настъпват, четниците се хвърлят като лъвове. Юнаците са едва сто и двацет, а войската – хиляди. Загльхнал последният изстрел, изброили падналите. Половината чета останала завинаги по тия места. А избитите турци били стотици, с дни ги извозвали към гарнизона в Севлиево. Българите лежали там, където ги застигнала смъртта – сред гористия хълм на топлия Предбалкан. Озверелите османлии, бесни загдето някакви си гяури дръзват да посегнат на империята им, не дават българските войни да бъдат погребани.

– Тате, ордите, те орки ли са? – питат децата ми със светнали очи.

– Нещо подобно. – отвърщам. – Ала не било като на филм.

– По-страшно ли?

– По-страшно.

– Тези кости тука къде са ги намерили, те на кого са?

Продължавам нататък, затуй съм ги довел моите деца, да видят, да запомнят.

– ... В такива случаи непременно се явява поне един смелчага. Селският свещеник поп Балчо и няколко безстрашни жени по тъмна доба пренесли телата на убитите въстаници и ги заровили под олтара на черквата. Ей на това място, където сме стъпили, тука е бил олтарът. А този Пантеон го е построил преди две години правнукът на поп Балчо – професорът от Софийския университет Борислав Боянов, академик по математика.

– Ти познаваш ли го, тате? Той приятел ли ти е? Как изглежда? Страшен ли е?

Детските въпроси не спират. Моите дечица са убедени, че трябва да познавам всички професори. Тръгваме си обратно към колата, а чудното свойство на паметта да няма минало и бъдеще време – само сегашно, възкреси запознанството ми с университетския учен Борислав Боянов. Знаех, че е академик, хората от нашия павликенски край го тачеха, а в родното му село го имат за светец. В кабинета ми влезе дребничък, поизпит, мургав мъж. Погледът ми сякаш се опари в неговите очи – срещу ми горяха два въглена и бе чудно как не пламва възсухото лице. Този човек никак не изпълваше представите за академик, приличаше ми на изостанал четник, озовал се подир сто и петдесет години в Софийския университет, и се чудеше дали оръжието на академичната наука най-много му приляга. Мечтаеше да се върне в родното Вишовград, да построи огромна математическа гимназия и да обучава най-големите таланти на държавата. „Искам да съм учител“, разпалено повтаряше току-що избраният декан на Математическия факултет, а пламъкът грееше в очите му и сега си давах сметка защо онзи далечен поп Балчо е примъквал безсмъртните четници в божия храм.

В Бяла черква не се бавихме дълго. Паметникът на Бачо Киро бе отрупан с цветя, насред площада шествие от ученици пристъпяше тържествено. Най-отпред носеха портрета на великия си учител Бачо Киро Петров, повел учениците си от класната стая към безсмъртната аудитория на въстанието от април 1876-та. Слънчевата утрин постепенно преливаше в пладне, в центъра на градчето Бяла черква учениците пееха възрожденски песни и празникът не спираше.

– Тате, тука ли е скривалището на Левски? – нетърпеливо питаха нашите деца. Не ги привличаше парадът на връстниците им. Има надежда за поколението, помислих си, някога и аз изпитвах досада от организираното крачене под строй.

– След малко пристигаме – отвърнах окуражително. – То е в църквата на съседното село, Михалци. Специално за нас ще отворят, няма да закъснеем.

Енорийският свещеник отец Георги действително ни очакваше. Както винаги бе усмихнат, а едрото му исполинско тяло се задвижваше сякаш не от мърдането на крайниците, а от енергията на гласа му – дълбок, плътен, силен като йерихонска тръба и същевременно благ, напевен, топъл.

В отец Георги бе оживял добрият великан от приказките, които вечер си разказвахме с моите дечурлига, преди сънят да ни пребори.

– Тате, къде пише, че тук е скривалището на Левски?

В двуметровия зид, на закътано място след входа на старата михалска черква, бе тясното пространство, където дни и нощи бе престоявал Дякона Левски, като вършел апостолските си дела из този край. Ала табела, обозначаваща скривалището, нямаше, малко хора го знаеха и посетители рядко минаваха.

– Ще сложим, чадо, ще надпишем – напевно отвърна отец Георги. – И църквата, чеда, ще отворим. Ще тръгнат хората тъдява, паството ще се завърне. В такива като вас ми е надеждата, Господ здраве да ви дава...

Подир този жизнерадостен благослов най-сетне се отправихме към лелеяния павликенски пазар. Противно на повечето жени, моята не обича много-много да обикаля по магазини. Пък на мен пъпът ми е хвърлен на пазар. На децата също. Шмугнаха се в навалищата, неуловими като разпилян живак.

– Да не се изгубите – подвикна жена ми и за всеки случай забърза подир тях. Аз също не ги изпусках от очи.

Пазарът в родният ми град бе всеки път един и същ и винаги нов, макар повечето от сергиите да си приличаха. И стоките бяха едни и същи, ала да вървиш по шарената черга на многолюдната навалища, да се буташ и да те бутат в невъобразимия хаос от купувачи и продавачи, предмети и живи същества – то не може да се обясни, тъй както не е ясно, щом запалят уличните лампи, защо прииждат бръмбари, пеперуди, комари, мухи и всякакви буболечки – блъскат се в светлината, падат на земята, съвземат се и пак литват – до безкрай, неуморимо... Децата си харесаха по един прожектор и тъкмо плащаме, когато на съседната сергия изпищя жена.

– Боже, парите ми! Божичко, ограбиха ме. Хайдуци... Господ да ги убие! Посред бял ден...

Жената нареждаше и се въртеше като пумпал. Тялото ѝ беше шкембесто, а главичката дребна, краката къси – едно голямо вретено в безформени дрехи. Хората наоколо се бяха превърнали в килим от съчувствени и същевременно студени лица. Малцина видяха, че за секунди дамската чанта премина над главите им, тласкана от невидима сила, а всъщност сръчни ръчички си я подаваха една на друга и мургавите им притежатели напускаха мястото тичешком.

– Дръжте ги!

– Бягат към дерето...

– Ей ги там, викнете полиция!...

Децата се скупчиха около нас и продължихме нататък, хванати за ръце.

– Ще ги заловят ли, тате? – попита дъщеричката ни.

– Кой знае – отвърна по-малкият брат.

– И да ги хванат, какво от това – приключи дискусиата големият ни син.

Вкупом и трите рекоха, че са гладни, а скарата при изхода на пазарчето дъхтеше с мириса на оживялото ми детство. Бях се смалил като децата си и ми се струваше, че се разхождам с моите родители. Кебапчетата цвърчаха и подскачаха, провираха се между мазните пръсти на шишкавия кебапчия с нахлупена, захабена готварска шапка, смачкана и килната върху изпотеното му теме. Докато чакахме да ни дойде редът, в стомасите ни заскрибуца още по-силно тънката песен на глада.

Оставаха трима-четирима преди нас, когато забелязах, че край скарата стои висока фигура и от много време не се отмества. Бе гърбом, но ясно личеше, че е жена. Щом се изравнихме с нея, видях, че ръцете ѝ са заети с носна кърпичка, в която тя ровичкаше, като да разплита възел. Бе облечена в дълъг шифер, изпран, чист, ала джобовете и ръкавите бяха изръфани от дълга употреба. Косите на старицата бяха бели и скриваха наведеното ѝ лице. Вече плащаме и продавачът ловко пъхаше горещите кебапчета в цепнатината на прорязаната питка. Попитах тихичко:

– Какъв е проблемът? – и посочих с поглед възрастната дама.

– Тая ли? – удиви се кебапчията. – Не ѝ стигат деветнайсет стотинки за кебапчето. Те редовно не ѝ стигат...

– Прихванете си ги от мен. Дайте и още няколко, три-четири – смутолех, внезапно притеснен, защото жената бе дочула разговора ни.

Повдигна бавно бедното си набръчкано лице:

– Моля ви... няма нужда...

По бузите ѝ се стекоха сълзи.

Тогавя я разпознах. Бе моята учителка от началния курс. Гърлото ми се сви, очите замъглиха, не исках децата да видят вълнението ми и се извърнах. Жената, пред която преди повече от трийсет години бях сричал азбукито, учителката, която бе учила целия град, нямаше деветнайсет стотинки да си купи закуска!

– Тате, тя защо плаче? – попита четвъртокласничката Йоанка.

Петокласникът Кирил поглеждаше ту към мен, ту към старата жена, а очичките му трепкаха тревожно, сякаш изпаднали от гнездо голи птиченца.

Шестокласникът Георги се обърна към сестра си и кротко рече:

– Как защо? Срамува се.